

Krzysztof Augustyniak

Wysięk mobilizacyjny województwa płockiego na tle innych województw prawobrzeżnych w okresie powstania listopadowego

Meritum 6, 47-56

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

WYSIŁEK MOBILIZACYJNY WOJEWÓDZTWA PŁOCKIEGO NA TLE INNYCH WOJEWÓDZTW PRAWOBRZEŻNYCH W OKRESIE POWSTANIA LISTOPADOWEGO

Polskie zrywy niepodległościowe zajmują szczególne miejsce w rodzimej historiografii. Powstanie listopadowe należy do najlepiej opracowanych zagadnień. Historycy skupiali się zarówno na dziejach militarnych powstania, jak i problemach polityki wewnętrznej. Do najbardziej zasłużonych badaczy należą: Wacław Tokarz¹, Jan Skarbek², Jan Ziółek³, Alina Barszczewska-Krupa⁴, Norbert Kasperek⁵ i Tomasz Strzeżek⁶.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie efektów wysiłku mobilizacyjnego województwa płockiego w okresie powstania listopadowego. Uwzględnione zostaną warunki mobilizacji i pozostałe czynniki mające wpływ na jej wyniki. Wysiłek województwa płockiego zostanie porównany z pozostałymi województwami prawobrzeżnymi. Pominięcie w rozważaniach województw leżących na lewym brzegu Wisły wynika z faktu, że w efekcie działań wojennych były one w znacznie mniejszym stopniu narażone na spustoszenie przez wojska rosyjskie. Tym samym miały one dogodniejsze warunki do zmobilizowania swoich sił i środków.

¹ W. Tokarz, *Armja Królestwa Polskiego 1815-1831*, Piortków 1917; idem, *Wojna polsko-rosyjska 1830 i 1831*, Warszawa 1993.

² J. Skarbek, *Znaczenie mobilizacji sił zbrojnych na prawobrzeżu Wisły w powstaniu 1830-1831*, w: *Rola militarna Wisły w dziejach Polski, cz. 1 (Od czasów piastowskich do 1864 roku)*, Warszawa 1992; idem, *Województwo lubelskie w powstaniu listopadowym 1830-1831, cz. 1*, Lublin 2011.

³ J. Ziółek, *Mobilizacja sił zbrojnych na lewobrzeżu Wisły 1830-1831*, Lublin 1973; idem, *Piechota nowej organizacji w powstaniu listopadowym*, *Studia i materiały do historii wojskowości*, 1976, t. XX, s. 165-200.

⁴ A. Barszczewska-Krupa, *Województwo kaliskie i mazowieckie w powstaniu listopadowym (1830-1831)*, Łódź 1965.

⁵ N. Kasperek, *Powstańczy epilog. Żołnierze listopadowi w dniach klęski i internowania 1831-1832*, Olsztyn 2001.

⁶ T. Strzeżek, *Kawaleria Królestwa Polskiego w powstaniu listopadowym. Mobilizacja i podstawy funkcjonowania w wojnie*, Olsztyn 2006.

Materiału źródłowego do rozważań dostarczyły przede wszystkim archiwalia zgromadzone w Warszawie⁷.

Wybuch powstania listopadowego był zaskoczeniem zarówno dla mieszkańców stolicy, jak i prowincji. W początkowym okresie nie rozbudowywano należycie sił zbrojnych. Józef Chłopicki⁸ – w początkach powstania najważniejsza osoba w Królestwie – hamował mobilizacyjny entuzjazm, licząc na porozumienie z Cesarstwem Rosyjskim. Z czasem, gdy próby pokojowego zażegnania konfliktu zawiodły, zaczęto przygotowywać się do zbrojnej konfrontacji⁹.

W roku 1830 Królestwo Polskie dzieliło się na osiem województw¹⁰. Cztery z nich: płockie, augustowskie, podlaskie i lubelskie leżały na prawym brzegu Wisły. W sumie cztery województwa prawobrzeżne liczyły 1 882 910 mieszkańców. Szczegółowy rozkład ludności przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Liczba ludności w województwach prawobrzeżnych w 1829 r.

Województwo	Liczba ludności
augustowskie	531 775
lubelskie	498 902
płockie	489 902
podlaskie	362 331
razem	1 882 910

Źródło: J. Skarbek, *Znaczenie*, s. 225.

Jak wynika z powyższego zestawienia, województwo płockie pod względem liczby ludności zajmowało trzecie miejsce. Przekładało się to na 27 779 obywateli w wieku 20-30 lat¹¹.

Pierwszą formacją powołaną do życia w czasie powstania była Straż Bezpieczeństwa. Nie miała ona charakteru *stricte* militarne. Jej zadaniem było pilnowanie porządku publicznego, pomoc przy ściąganiu należności skarbowych oraz strzeżenie granicy Królestwa Polskiego.

⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej AGAD], zespół: Władze Centralne Powstania Listopadowego.

⁸ Józef Chłopicki – polski generał, dyktator powstania listopadowego, ur. 14 III 1771 r. w Kapustnie na Wołyniu. Karierę wojskową rozpoczął w 1785 r. Walczył w 1792 i 1794 r. w szeregach polskiej armii, następnie w Legionach Polskich we Włoszech. W okresie wojen napoleońskich awansował do stopnia generała dywizji.

⁹ W. Tokarz, *Wojna*, s. 108, 109, 111 i n.

¹⁰ Najwyższa jednostka podziału administracyjnego Królestwa Kongresowego.

¹¹ F. Rodecki, *Obraz geograficzno-statystyczny Królestwa Polskiego*, Warszawa 1830, tablica 3.

W jej szeregi, w myśl postanowień Rady Administracyjnej, wcielano mężczyzn w wieku 18–45 lat. Ze służby wyłączono przedstawicieli duchowieństwa oraz urzędników pełniących urząd. Na uzbrojenie Straży Bezpieczeństwa składały się przede wszystkim broń drzewcowa – kosy postawione na sztorc – oraz niewielkie ilości broni palnej i siecznej¹².

Tabela 2. Stan liczebny Straży Bezpieczeństwa w województwach prawobrzeżnych w styczniu 1831 r.

Województwo	Obwód	Stan liczebny Straży Bezpieczeństwa
lubelskie	lubelski	17 384
	krasnostawski	21 490
	hrubieszowski	15 852
	zamojski	24 123
płockie	płocki	13 072
	pułtuski	11 853
	lipnowski	13 508
	mławski	11 849
	przasnyski	10 957
	ostrołęcki	10 385
podlaskie	siedlecki	47 000
	łukowski	
	bialski	
	radzyński	
augustowskie	łomżyński	11 581
	augustowski	14 924
	seyneński	10 847
	kalwaryjski	16 733
	maryampolski	12 847
Suma		264 405

Źródło: AGAD, WCPL, rkps 72, k. 19; A. Barszczewska, *Województwo Kaliskie*, s. 59.

Pomimo faktu, że Straż Bezpieczeństwa nie była formacją militarną, to jednak jej rola była dosyć istotna. Dane liczbowe dotyczące zaklasyfikowanych do szeregów tej formacji dają wyobrażenie górnych granic możliwości mobilizacyjnych Królestwa Polskiego, które były znacznie wyższe niż stany

¹² AGAD, WCPL, rkps 231a, k. 3; *Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831* [dalej *Źródła*], wyd. B. Pawłowski, t. 1, Warszawa 1931, s. 15–16.

wynikające ze spisów poborowych. Poza tym Straż Bezpieczeństwa służyła za źródło materiału ludzkiego do Gwardii Ruchomej – formacji będącej bezpośrednim rezerwuarem sił nowo powstających oddziałów wojskowych¹³.

Gwardia Ruchoma została powołana dekretemi z 6 i 7 grudnia 1830 roku. Formacja ta podlegała regimentarzom¹⁴. Dla województw prawobrzeżnych na tę funkcję wybrany został Roman Sołtyk¹⁵. Powołani zostali także dowódcy na szczeblu wojewódzkim. W województwie płockim był to płk Adam Mieszkowski. Opisywana formacja została w województwie płockim podzielona na 10 batalionów stacjonujących w Płocku, Pułtusku, Wyszku, Ostrołęce, Ostrowi¹⁶, Lipnie, Sierpcu, Płońsku, Przasnyszu i Mławie¹⁷.

Gwardia Ruchoma w przeciwieństwie do Straży Bezpieczeństwa miała militarny charakter. Dostarczała rekrutów do tworzonych oddziałów powstańczych. Poza tym stanowiła militarne zaplecze na terenie, z którego została powołana. W niektórych projektach członkowie tej formacji mieli pełnić służbę wywiadowczą, prowadzić działania na tyłach wojsk nieprzyjacielskich oraz, poprzez regularne ćwiczenia, poprawić możliwości bojowe rekrutów¹⁸.

Tabela 3. Gwardia Ruchoma w województwach prawobrzeżnych na dzień 10 stycznia 1831 roku.

Województwo	Liczba gwardzistów
płockie	8 821
lubelskie	7 449
augustowskie	10 731
podlaskie	5 160
suma	32 161

Źródło: *Źródła*, s. 162-163.

¹³ *Źródła*, s. 32-34, 38-39.

¹⁴ Regimentarzom została powierzona organizacja Gwardii Ruchomej. Podporządkowano im tworzone siły zbrojne. Mogli także nadawać niższe stopnie oficerskie, co negatywnie wpłynęło na wartość korpusu oficerskiego w późniejszym okresie powstania i było źródłem wielu problemów natury organizacyjnej.

¹⁵ Roman Sołtyk – ur. w 1791 roku w Warszawie. Oficer w wojsku Księstwa Warszawskiego. Uczestniczył w kampaniach wojennych w latach 1809, 1812, 1813. W powstaniu początkowo pełnił funkcję regimentarza. Na stopień generała awansował 11 IX 1831 roku. Po upadku powstania udał się na emigrację. Zmarł w 1843 roku.

¹⁶ Dziś Ostrów Mazowiecka.

¹⁷ AGAD, WCPL, rkps 503, k. 46.

¹⁸ J. Skarbek, *Województwo*, t. 1, s. 273 i n.

Należy podkreślić, że stany Gwardii Ruchomej określone rozporządzeniem z dnia 16 grudnia 1830 roku kształtowały się następująco: województwo płockie – 9 600 ludzi, tyle samo lubelskie, 6 800 – podlaskie oraz 10 800 – augustowskie. Władze tłumaczyły taki podział kontyngentu tym, że województwa nie posiadają tej samej liczby ludności, a co za tym idzie, dla mniej ludnych obszarów wystawienie większej ilości gwardzistów byłoby zbyt dużym obciążeniem¹⁹.

Tabela 3. nie uwzględnia ludzi przekazanych do tworzenia pułków piechoty liniowej w myśl zarządzenia dyktatora Józefa Chłópickiego z dnia 10 stycznia 1831 r.

Dnia 3 grudnia 1830 roku powołano do służby czynnej zdymisjonowanych wojskowych. Podoficerowie i żołnierze mieli bezzwłocznie udać się do siedzib sztabów pułków. Trzy dni później dyktator określił, że dymisjonowani mają zbierać się w siedzibach tych pułków, w których służyli przed dymisją. Następnie z omówionych miejsc zbiorczych żołnierze odsyłani byli do wskazanych przez Komisję Rządową Wojny (dalej KRzW) oddziałów. Dymisjonowani z Płocka zostali przydzieleni do 3. pułku strzelców pieszych stacjonującego w Płocku²⁰.

Akcja mobilizowania byłych wojskowych przebiegała stosunkowo sprawnie. W skali całego kraju udało się ponownie wcielić do oddziałów 12 tys. dymisjonowanych wojskowych. W województwach prawobrzeżnych sytuacja kształtowała się następująco: w płockim – 2 326 ludzi, podlaskim – 1 649, lubelskim – 1 670 oraz augustowskim – 465²¹.

Ze wspomnianego materiału ludzkiego sformowano następnie 3. bataliony pułków piechoty oraz 3. szwadrony w oddziałach kawalerii.

Kolejnym działaniem dyktatora mającym na celu zwiększenie stanu liczbowego „starego” wojska było zarządzenie z dnia 29 grudnia 1830 roku. Decyzją tą Chłópicki nakazał formować czwarte bataliony w pułkach piechoty. Ludzi do nowo formowanych batalionów nakazano brać z nadwyżek z batalionów trzecich, brakujących zaś miała dostarczyć Gwardia Ruchoma. Ogółem z prawobrzeża do 4. batalionów powołano 6 041 ludzi. Z tej liczby 1 265 pochodziło z województwa płockiego. Wysiłek pozostałych województw prawobrzeżnych kształtował się następująco: lubelskie – 2 067 ludzi, podlaskie – 1 687 oraz augustowskie – 1 022²².

¹⁹ AGAD, WCPL, rkps 463 a, k. 34.

²⁰ J. Ziółek, *Mobilizacja*, s. 94.

²¹ J. Skarbek, *Znaczenie*, s. 248.

²² Ibidem.

Kolejną próbą wzmocnienia potencjału militarnego Królestwa Polskiego było powołanie nowych pułków piechoty. Każde województwo miało obowiązek zmobilizować przydzielony kontyngent. Materiału ludzkiego dostarczyć miała Gwardia Ruchoma²³. Szczegółowy rozkład kontyngentów przedstawia tabela 4.

Tabela 4. Rozkład kontyngentów do nowych pułków piechoty w województwach prawobrzeżnych.

Województwo	Kontyngent
płockie	4 927
podlaskie	4 608
lubelskie	5 404
augustowskie	5 745
suma	20 684

Źródło: AGAD, WCPL, rkps 503, k. 7.

Poza wspomnianym kontyngentem województwo płockie było zmuszone oddelegować 150 ludzi z Gwardii Ruchomej do sformowania czwartych batalionów grenadierów oraz piechoty liniowej w stolicy. Ogółem formowanie nowych pułków piechoty odbywało się stosunkowo sprawnie. Nie było większych problemów ze zgromadzeniem materiału ludzkiego. Większe trudności przedstawiało uzbrojenie, a przede wszystkim odpowiednie ubranie i wyekwipowanie powstających oddziałów²⁴.

Pułki województwa płockiego otrzymały kolejne numery – 17 i 18. Dowódcą 17. ppł. został wybrany płk Wacław Sierakowski, zaś stanowisko dowódcy 18. ppł. objął Józef Zboiński.

Dnia 19 maja powołano do życia kompanie rezerwowe piechoty. Województwo płockie dostarczyło ludzi do trzech pułków. W sumie było to 462 ludzi²⁵.

W czasie powstania nie rozwijano jedynie formacji piechoty. Równie ważne było zapewnienie odpowiedniej ilości kawalerii. Inicjatywy w tym względzie były znacznie bardziej skomplikowane. Początkowo obywatele województw prawobrzeżnych, bez uzgodnienia z władzami centralnymi, podjęli decyzję o tworzeniu formacji kawaleryjskich. W krótkim czasie począwszy

²³ AGAD, WCPL, rkps 503, k. 13.

²⁴ AGAD, WCPL, rkps 503, k. 130, 131, 146.

²⁵ J. Ziółek, *Mobilizacja*, s. 140.

od województwa podlaskiego, przez płockie i augustowskie, a zakończywszy na lubelskim przeszła fala entuzjazmu w kwestii tworzenia jednostek jazdy. Władze naczelne, postawione niejako przed faktem dokonanym, ostatecznie poparły inicjatywę, aby nadać jej formy organizacji i przejąć kontrolę nad spontanicznym procesem. Zarządzono 13 grudnia 1830 roku pobór rekruta z każdych 50 dymów miejskich i wiejskich²⁶.

Obliczano, że pobór w skali kraju powinien dać 9 637 jeźdźców. Z tej liczby na województwa położone na prawym brzegu Wisły przypadało 4 547 ludzi. Województwo płockie miało dostarczyć 1 083 żołnierzy. Ogólny rozkład kontyngentu jeźdźców z podziałem na województwa przedstawia tabela 5.

Tabela 5. Rozkład kontyngentu 50 dymowego na województwa prawobrzeżne.

Województwo	Liczba ludzi
płockie	1 083
podlaskie	1 013
lubelskie	1 188
augustowskie	1 263
suma	4 547

Źródło: AGAD, WCPL, rkps 463 a, k. 28.

Poza oddziałami, które składały się z obowiązkowych kontyngentów, tworzono również formacje kawaleryjskie powstałe dzięki ofiarności mieszkańców danego województwa. Ogółem na prawym brzegu Wisły mieliśmy do czynienia z kilkunastoma takimi formacjami (licząc niektóre inicjatywy przed włączeniem do większych oddziałów)²⁷. W województwie płockim odnotowujemy dwie inicjatywy tzw. formacji z ofiar dobrowolnych²⁸. Chronologicznie pierwszą była próba sformowania Szwadronu Lekkiej Jazdy Orzeł Biały, jednakże w wyniku trudności materialnych oraz sceptycznego nastawienia mieszkańców udało się zgromadzić jedynie około 30 koni i kwotę 10 tys. zł.

²⁶ AGAD, WCPL, rkps 240, k. 11; *Źródła*, t. 1, s. 67; A. Barszczewska, *Województwo Kaliskie*, s. 82; T. Strzeżek, *Kawaleria*, s. 143.

²⁷ T. Strzeżek, *Kawaleria*, s. 189-212.

²⁸ Nazewnictwo za T. Strzeżek, *Kawaleria*, s. 189.

W związku z tym, że inicjatywa utknęła w martwym punkcie, jeźdźcy szwadronu dołączyli w marcu do pułku województwa augustowskiego dowództwa Oborskiego²⁹.

Druga próba stworzenia pułku kawalerii wypadła nieco lepiej, choć trudno i w tym wypadku mówić o znaczącym sukcesie. 2. pułk jazdy płockiej (numer 1. otrzymał pułk jazdy płockiej tworzony w oparciu o pobór dymowy) realnie rozpoczął swoją formację w marcu 1831 roku (pierwsze pomysły pochodzą już ze stycznia 1831 roku). Nie udało się osiągnąć przewidywanego czteroszwadronowego stanu. Pod koniec powstania oddział ten liczył mniej niż 180 żołnierzy i oficerów³⁰.

Ogółem zaangażowanie województwa płockiego w tworzenie formacji kawaleryjskich należałoby ocenić w sumie na około 1300–1400 żołnierzy w oddziałach jazdy przypisanych do województwa.

Kolejną formacją powołaną do życia w województwie płockim był pułk strzelców pieszych. Pomysł utworzenia takich oddziałów pojawił się początkowo w województwie krakowskim. Do realizacji w skali kraju przystąpiono w maju 1831 r. Województwo płockie było jedynym na prawym brzegu Wisły, które miało realne szanse wystawić oddział. Powodem takiej sytuacji był fakt, iż pozostałe województwa prawobrzeżne zostały zajęte przez nieprzyjaciela. Na województwo płockie nałożono kontyngent 2 902 żołnierzy³¹.

Realizacja tego projektu postępowała jednak bardzo opornie. Województwo było już wyczerpane ofiarami poniesionymi poprzednio. Ponadto nieprzyjaciel zajmował wschodnie obszary województwa, a w czerwcu i lipcu zajął również znaczna część terenów leżących na prawym brzegu Narwi³².

6 lipca 1831 r. pułk liczył nieco ponad 20 podoficerów i 202 żołnierzy i kończył swoją organizację w Gąbinie w województwie mazowieckim³³. W sierpniu sytuacja nie była lepsza. Oddział liczył jedynie 382 żołnierzy i oficerów, nie było realnych szans na ukończenie formacji³⁴.

Innym pomysłem na zorganizowanie oddziałów o charakterze militarnym było powołanie pospolitego ruszenia. W drugiej połowie czerwca 1831 r. władze uznały, że konieczne jest wzmocnienie powstania. Pospolite ruszenie

²⁹ AGAD, WCPL, rkps 231 c, k. 5-6, T. Strzeżek, *Kawaleria*, s. 198.

³⁰ T. Strzeżek, *Kawaleria*, s. 199-200.

³¹ AGAD, WCPL, rkps 531, k. 63.

³² W. Tokarz, *Wojna*, s. 380-384, 413-426.

³³ AGAD, WCPL, rkps 531, k. 181.

³⁴ AGAD, WCPL, rkps 531, k. 325.

miało prowadzić wojnę nieregularną z nieprzyjacielem. Podstawową jednostką organizacyjną było pospolite ruszenie parafii³⁵.

Brak dokładnych danych dotyczących liczebności pospolitego ruszenia w województwie płockim, jednakże ostrożnie można oszacować jego liczbę na maksymalnie kilkaset osób w okresie od powołania do upadku powstania. Część ludzi przypadających na pospolite ruszenie została wcielona do 10. pułku strzelców pieszych, co postulowały władze wojewódzkie³⁶.

Pewnym wkładem w powiększenie armii Królestwa Polskiego było zorganizowanie z sił województw płockiego i augustowskiego oddziałów strzeleckich tzw. batalionów Kurpiów³⁷.

Część ochotników z województwa płockiego zasilali również oddziały partyzanckie tworzące się na tym terenie. Do oddziału ppłka Kochanowskiego dołączyło 607 ludzi, do płka Valentina de'Hauterive 269, zaś do oddziału Godlewskiego 100 żołnierzy³⁸.

Poza wymienionymi danymi trzeba zauważyć, że z Gwardii Ruchomej wzięto ludzi do oddziałów weteranów czynnych, korpusu pociągów oraz batalionu 3. pociągu żywności – w sumie 951 osób³⁹.

Władze wojewódzkie oszacowały wysiłek województwa płockiego na 18 172 ludzi, nie licząc ochotników do batalionów Kurpiów⁴⁰.

Województwo płockie pod względem wysiłku mobilizacyjnego w okresie powstania listopadowego na tle pozostałych województw prawobrzeżnych wypada dobrze. Całość wysiłku można szacować ostrożnie na około 70% w stosunku do liczby popisowych w wieku 20-30 lat. Województwo wyróżniło się powołaniem pospolitego ruszenia (w niewielkiej ilości) oraz pułku strzelców pieszych. W początkowym okresie powstania mieszkańcy województwa byli nastawieni przychylnie do zrywu, o czym może świadczyć choćby inicjatywa powołania pułku jazdy. Na dobre wyniki mobilizacji, w stosunku do innych województw prawobrzeżnych, poza nastawieniem ludności miały wpływ przede wszystkim działania wojenne (województwo płockie przez większą część zrywu miało możliwość korzystania z własnych zasobów – przynajmniej częściowo).

³⁵ AGAD, WCPL, rkps 231, k. 5.

³⁶ AGAD, WCPL, rkps 531, k. 310.

³⁷ A. Białczak, *Organizacja lokalnej siły zbrojnej w Obwodzie Ostrołęckim i Przasnyskim w czasie Powstania Listopadowego*, Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego, 1996, z. X, s. 82.

³⁸ AGAD, WCPL, rkps 468 b, k. 103.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ AGAD, WCPL, rkps 468 b, k. 101.

THE OUTLINE OF THE MOBILIZATION EFFORT OF PLOCK PROVINCE DURING THE NOVEMBER UPRISING

The November Uprising caused an increase of the armed forces of the Kingdom Polish. Plock province was one of the first started to create military units. They formed cavalry and infantry. The main problems at the time of mobilization were the lack of weapons and uniforms and seizure part of the province of Plock by the Russian troops. The effort of the province accounted for about 75 percent of the region's population aged 20 to 30 years.